

6. Ященко А.С. Философия права Владимира Соловьева: теория федерализма и опыт синтетической теории права и государства / А.С. Ященко. – СПб. : Алетей, 1999. – 256 с.
7. Скакун О.Ф. Теория права и держави : [підручник] / О.Ф. Скакун. – К. : Алерта, 2011. – 520 с.
8. Поляков А.В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход : [курс лекций] / А.В. Поляков. – 2-е изд. доп. – СПб. : Юридический центр «Пресс», 2003. – 845 с.
9. Баранцев Р.Г. Концепции современного естествознания: опыт целостного подхода : [методическое пособие для студентов гуманитарных факультетов] / Р.Г. Баранцев. – СПб. : СПбГУ, 2001. – 80 с.
10. Поляков А.В. Коммуникативная концепция права: проблемы генезиса и теоретико-правового обоснования : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А.В. Поляков ; Санкт-Петербургский университет МВД России. 2002. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1138929&subID=100020393,100076036#_ftn12.
11. Смирнова Н.М. Социальная феноменология в изучении современного общества / Н.М. Смирнова. – М. : Канон+ ; РООИ «Реабилитация», 2009. – 400 с.
12. Честнов И.Л. Постклассическая теория права : [монография] / И.Л. Честнов. – СПб. : ИД «Алеф-Пресс», 2012. – 650 с.
13. Філософія права : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / [О.Г. Данильняк, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін.] ; за ред. О.Г. Данильняна. – Х. : Право, 2009. – 208 с.
14. Тимошина Е.В. Современные проблемы правопонимания: Обсуждение монографии А.В. Полякова «Общая теория права» / Е.В. Тимошина // Правоведение. – 2002. – № 4(243). – С. 213–223.
15. Тарасов Н.Н. Истина в юридическом исследовании (Некоторые методологические проблемы) / Н.Н. Тарасов // Академический юридический журнал. – 2000. – № 1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://forum.yurclub.ru/index.php?app=downloads&module=display&section=download&do=confirm_download&id=701.

ШОНИЯ Л. В.,
аспірант кафедри теорії
та історії держави та права
(Міжнародний гуманітарний університет)

УДК 340.12

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЛІБЕРАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ В ЕКОНОМІЦІ

У статті здійснено спробу відокремити певні підходи до взаємодії правової системи (в образі правового порядку) та економіки шляхом використання методу моделювання. У зв'язку із цим пропонується розглянути та дослідити ліберальну модель правового порядку в економіці.

Ключові слова: право, правова система, правопорядок, економіка, правовий порядок в економіці, моделі правового порядку в економіці, ліберальна модель правового порядку в економіці.

В статье предпринята попытка отделить некоторые подходы к взаимодействию правовой системы (в образе правового порядка) и экономики путем использования метода моделирования. В связи с этим предлагается рассмотреть и исследовать либеральную модель правового порядка в экономике.

Ключевые слова: право, правовая система, правопорядок, экономика, правовой порядок в экономике, модели правового порядка в экономике, либеральная модель правового порядка в экономике.

The article is an attempt to separate the individual approaches the interaction of the legal system (in the form of legal order) and the economy through the use of modeling method. In this connection is invited to consider and explore the liberal model of legal order in the economy.

Key words: law, legal system, law and order, economy, legal order in an economy model of legal order in the economy, the liberal model of legal order in the economy.

Вступ. У світлі сучасних інтеграційних процесів особливої ваги набуває проблематика розгляду різних підходів до побудови правового порядку в економіці як економіко-правового феномена. Важливо підкреслити, що правовий порядок в економіці має складну структуру, яка виражає особливості його існування в межах різних рівнів правових систем. Однак відмінність між структурою та системою полягає в тому, що структура відображає певні універсальні константи соціального буття, у той час як система доповнює цю універсальність конкретними особливостями, що постають зі специфіки організації політичного, правового й економічного життя кожного суспільства.

Саме тому під час розгляду правового порядку в економіці неможливо обійти увагою той факт, що, незважаючи на очевидні відмінності між правовими порядками в різних правових системах, в економіці завжди існують ті чи інші моделі економічних відносин, які є доволі типовими. Власне, така типізація якраз вкладається в поняття економічної інституціоналізації правового порядку.

Постановка завдання. Типізація різних структур правового порядку має досліджуватися з використанням специфічної методології. Вважаємо, що найбільш адекватним методом у цьому контексті буде метод моделювання, за допомогою якого можна виявити ті типові риси, які поєднують одні конструкції правового порядку в економіці та відрізняють їх від інших конструкцій.

Результати дослідження. Як підкреслюється у філософській літературі, моделювання – це побудова й дослідження моделі певного об'єкта з метою отримання знань про нього за допомогою аналогії [1, с. 19]. Іншими словами, моделювання завжди передбачає пошук подібних, схожих із прототипом моделей. При цьому така модель має бути тотожною (або ізоморфною) за структурою, проте відмінною за субстратом [2, с. 196]. Наприклад, математична модель економічних процесів або теоретична конструкція правового порядку. Вигідність моделювання як методу дослідження полягає в тому, що за його використання виникає можливість розкрити ті значущі сторони предмета дослідження, які не піддаються безпосередньому спостереженню або є занадто складними для безпосереднього дослідження. Таким чином, моделювання дозволяє абстрагувати ті параметри й виміри предмета, які є актуальними для конкретного дослідження, та відволіктися від тих параметрів, які є ситуативними й випадковими.

Застосування методу моделювання поряд з іншими загальнонауковими методами (аналогії, системного, номотетичного тощо) дозволяє якісно підвищити рівень гуманітарного й соціального знання. Тобто використовуючи ці методи на рівні загальнотеоретичної юриспруденції, ми тим самим зміцнюємо наукові критерії раціональності отриманого знання.

Під час аналізу правового порядку в економіці застосування методу моделювання є виправданим із точки зору цілого ряду причин. По-перше, правовий порядок постає напрочуд рухливою й мінливою субстанцією, навіть якщо враховувати інертність окремих його компонентів (наприклад, інфраструктури). Тому безпосереднє, пряме спостереження за правовим порядком ускладнене відсутністю емпірично відчутних констант, точок опори, які могли б використовуватися для отримання нового знання. По-друге, на противагу рухливості правового порядку, існує декілька усталених його конструкцій, які функціонують на основі різних підходів до розуміння права та порядку як таких. Іншими словами, один і той же правовий порядок, представлений виходячи з різних світоглядних конструкцій, поставатиме як абсолютно різні системи. Тому моделювання дозволяє простежити такі параметри правового порядку (у тому числі в економічній сфері), які не залежать від світоглядної позиції дослідника, тобто є онтологічними, а не гносеологічними за своєю природою.

Якщо говорити про правовий порядок в економіці, то, звісно, неможливо обійти увагою питання різних моделей економічної системи, і саме в цьому контексті необхідно говорити про їх вплив на правову систему та правовий порядок. Тому, орієнтуючись на економічну літературу, можна виділяти три основні моделі правового порядку в економіці: ліберальну (ринкову), планову та перехідну. Розглянемо ліберальну модель правового порядку в економіці як найбільш популярну в середовищі західних економістів і філософів права.

Одним із найбільш яскравих її пропагандистів був видатний австрійський економіст Ф.А. фон Гайск, який доводив, що правовий порядок та економіка можуть успішно взаємодіяти лише на основі ринкових принципів, коли держава не втручається у функціонування економіки на регулярній основі, а встановлення фундаментальних «правил гри» в економічному середовищі є винятковою прерогативою права [3, с. 210].

Як справедливо підкреслює А.М. Сорочайкін, ліберально орієнтовані філософи й економісти базуються на тій аксіомі, що потреби та мотиви людини є обмеженими, оскільки мотивами для її дій виступають, як правило, їх найближчі результати, при чому в тій сфері, яка для людини є близькою і в якій вона може реалізувати свою свободу. Саме тому прихильники економічного лібералізму на основі таких уявлень про людину розробили концепції, які показують, що така вільна діяльність не просто можлива, а й корисна в контексті реалізації загального блага [4, с. 96]. У результаті Ф.А. фон Гайск підкреслює: «До загальноприйнятої християнської традиції, яка вважає, що людина повинна мати свободу слідувати власній совісті в питаннях моральності, щоб її дії мали певну гідність, економісти додали ще один аргумент: людина повинна мати свободу повністю використовувати свої знання й майстерність, їй слід дозволити керуватися своїм інтересом до певних речей, які вона знає та які для неї важливі, щоб вона настільки діяла на благо суспільства, наскільки це взагалі можливо. Головна проблема для них – як перетворити ці обмежені інтереси, що фактично визначають дії людей, на ефективні стимули, які підбурюють їх добровільно робити внесок у задоволення потреб, що виходять за межі їх поля зору» [5, с. 34].

Таким чином, підхід, який використовують прихильники економічного лібералізму, передбачає політичний і правовий плюралізм як умову економічного процвітання. Надання індивіду політичних прав та встановлення їх юридичних гарантій у поєднанні зі спеціальними ринковими механізмами, які визначають ступінь його волевиявлення та його спрямованість, дають у результаті загальносоціальну вигоду та дозволяють вирішувати більш масштабні й глобальні завдання, ніж задоволення різноспрямованих приватних інтересів [6, с. 111].

Постає цілком закономірне питання про те, яким чином ліберальна ідеологія впливає на правовий порядок, формуючи його модель. Відповідь на нього лежить у площині проблематики відкритого суспільства, адже лібералізм сам по собі давно вийшов за межі економічної теорії та перетворився на цілісну парадигму соціальної інженерії, що об'єднує і питання економіки, і питання політики, і питання права. Зокрема, це доводиться в працях Дж. Ролза, К. Поппера, Дж. Сороса та інших науковців.

Наприклад, екстраполяцію ідей лібералізму на політико-правову площину бачимо у К. Поппера. Він пише, що з точки зору принципів відкритого суспільства поганою є будь-яка публічна влада, не обмежена справедливими законами. Тобто державі не можна давати більше влади, ніж того вимагають потреби захисту індивідуальної й колективної свободи. Тому головним питанням у відкритому суспільстві є не одвічне: «Хто нами буде правити?», – а зовсім інше: «Як нам обмежити владу?» К. Поппер справедливо вказує, що лише правовий порядок у змозі ефективно протистояти тенденції розвитку будь-якої влади (а цю тенденцію він усвідомив за М. Вебером описує так, що будь-яка влада прагне до самозростання). Відповідно, політичний і правовий, а не механістично-урядовий вплив на економіку, моральні фактори, соціальна технологія конструювання реальності та інститутів – ось той шлях, яким має йти відкрите суспільство [7, с. 299–322].

Такий погляд на відкрите суспільство демонструє справедливості поглядів Ф.А. фон Гайска, для якого право постає не як продукт діяльності держави, а як соціальний порядок, у якому діють визнані більшістю правила поведінки й обміну благами. Право для австрійського філософа та економіста – це спонтанний порядок, що виникає як наслідок самоорганізації суспільства. Схожим чином ставить проблему також Дж. Сорос. На його думку, відкрите суспільство – це таке суспільство, яке відкрите для інновацій, до яких людина прагне, визнаючи презумпцію власної неідеальності. Саме ця неідеальність штовхає людину до того, щоб покращувати своє життя, прагнучи до нового та кращого. Завдання права при цьому, на думку відомого мислителя, полягає у встановленні необхідних умов для розвитку інноваційності [8, с. 25].

Більшість ліберальних ідей на рівні філософії права та загальнотеоретичної юриспруденції розвивалися В.С. Нерсесянцем. Наприклад, на його думку, з позицій лібертарно-юридичної онтології буття права є реальним, наявним буттям правового закону. Однак при цьому право постає не як апіорна категорія (як вважав І. Кант), а як апостеріорна категорія, оскільки воно завжди є продуктом досвіду суспільства [9, с. 60–62]. Звідси – право існує не лише у формі реального закону, а й наявного закону. Іншими словами, реальність права – у правовому порядку.

Оформлення ліберальної теорії права в українській юридичній науці було започатковане П.М. Рабіновичем, який розвинув концепцію загальносоціального права. Зокрема, П.М. Рабінович стверджує, що право як загальносоціальна категорія (загальносоціальне право, тобто не державно-владне, не «юридичне») виступає як певні можливості учасників суспільного життя, необхідні для задоволення потреб їх існування й розвитку, які об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства та мають бути загальними й рівними для всіх однойменних суб'єктів, виникають і діють незалежно від держави. При цьому, як зазначає І.В. Музика, концептуальна основа теорії П.М. Рабіновича – ідея потреб та інтересів – є логічним продовженням ліберальної ідеології [10, с. 69]. Різновидом загальносоціального права є права людини – певні можливості, які необхідні для задоволення потреб її існування й розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку суспільства та мають бути загальними й рівними для всіх людей. А як спеціальносоціальна категорія (спеціальносоціальне право, або юридичне право) існує в таких формах, як об'єктивне та суб'єктивне, публічне та приватне, матеріальне та процесуальне, регулятивне та охоронне право [11, с. 5].

Необхідно визначити, яким чином перетинаються між собою ліберальна ідеологія в економіці та ліберальна модель правового порядку в економіці. Звісно, ключовими принципами такого правового порядку в економіці будуть такі:

1. *Принцип вільного ринку*, який виступає сферою формування не лише цін на товари й виробництво, а й простором конкуренції ідеологій, правових норм та цінностей. Може здатися, що принцип вільного ринку має винятково економічне значення, проте це не так. Знову ж, звертаючись до ідей П.М. Рабіновича, можна переконатися в тому, що потребовий підхід до сутності права й держави апріорно передбачає ринковий механізм реалізації потреб. П.М. Рабінович вважає, що категорію потреб можна покласти в основу особливого підходу до права – потребового підходу. «Таким підходом, – пише він, – є аксіоматична ідея про те, що соціальна природа, соціальна сутність явищ – це їх здатність слугувати засобом задоволення потреб суб'єктів суспільства. З огляду на це стає зрозумілим, що розкрити сутність соціального явища можливо лише встановивши, потреби яких суб'єктів (тобто чії потреби) задовольняє досліджуваний феномен (потреби окремих індивідів (фізичних осіб) або їхніх спільнот, об'єднань, або суспільства в цілому) та які саме види таких потреб він задовольняє. Ідея, настанова, «парадигма», котра спрямовує дослідження на виявлення зазначених соціальних фактів, якраз і втілює, «уособлює» такий дослідницький підхід, який названо погребовим» [12, с. 271]. Цю ідею розвиває Н.Б. Арабаджи: «Для правового порядку більш значущими є ті ієрархії потреб, які визначають поведінку суб'єктів права, у зв'язку з чим вимагають від нього гнучкості та ефективності. На нашу думку, така ієрархія потреб може бути виключно індивідуальною, а тому складно встановити інваріантні її компоненти. Однак не можна забувати, що ієрархія завжди передбачає модельність, матричний характер будь-яких ціннісно-орієнтаційних установок. А тому для правового порядку у будь-якому випадку і для будь-якого суб'єкта ключовими будуть потреби у справедливості, рівності, свободі, правосудді, верховенстві права тощо» [13, с. 125]. Реалізація потреб, таким чином, вимагає від права створювати умови вільного вибору, а це – одна зі складових ринкової ліберальної ідеології. За межами ринку реалізація потреб не є вільною і може призвести до нав'язування та вказівок.

2. *Принцип невтручання держави в економіку та правовий порядок*. Щодо цього слушною видається думка П.М. Рабіновича про існування загальносоціального права як такого, що формується хаотично, на основі інституціоналізації економічних, політичних, історичних процесів у суспільстві. Правовий порядок в економіці є саме результатом такої інституціоналізації. Норми права, принципи права та правові цінності, які концентруються в економічному середовищі, формуються незалежно від держави. Спонтанний правовий порядок в економіці – це ендегенний, авторегенеративний, стихійний порядок, який характеризується такими основними рисами, як абстрактність, складність, стабільність, доцільність, корисність, відсутність єдиної ієрархізованої системи цілей, інформаційна достатність, адаптаційна можливість, координаційна достатність, регулярність взаємодій.

Насправді перелік ознак вільного недержавного правового порядку в економіці та всіх інших факторів невтручання держави в економіку й правовий порядок можна продовжувати, оскільки це напрочуд складна система, що завжди перебуває в синергетичній рівновазі. Однак вважаємо за доцільне перейти до наступної властивості ліберальної моделі правового порядку в економіці.

3. *Принцип юридичної природи власності*. Власність постає як єдина ланка між правовим порядком та економічним порядком, і по суті правовий режим власності в ліберальній ринковій економіці дозволяє формуватися такій моделі правового порядку, яка є найбільш прийнятною для задово-

лення потреб якомога більшої кількості економічних акторів. Право власності в об'єктивному значенні покликане забезпечити рівні засади для розвитку всієї множини економічно різноманітних відносин власності, які ззовні проявляються у відповідних формах. Форми власності, наділені тією або іншою специфікою, продиктованою особливостями статусу суб'єкта права-власника, підставами виникнення, зміни й припинення повноважень власника, задоволенням суспільних або приватних інтересів, зумовлюють необхідність розробки загальних і спеціальних правових норм, націлених на врахування цих та інших особливостей правового режиму власності. При цьому можна погодитися з В.А. Устименком та Р.А. Джабраїловим, що різноманіття юридичних форм власності слід розглядати як відправну точку принципу розвитку соціально орієнтованого суспільства й держави зі змішаною економікою [14, с. 370]. Проте при цьому, незважаючи на всю декларативність такого підходу, свого часу він був доволі серйозно сприйнятий на урядовому рівні, коли саме його було покладено в основу Програми економічних реформ і політики України в 1992 р. У цьому документі, зокрема, вказувалося, що стратегічним напрямком здійснення економічних реформ в Україні є формування змішаної економіки, яка спирається на різноманіття конкуруючих між собою суб'єктів господарювання різних форм власності [15].

Юридична природа власності виступає наріжним каменем ліберальної моделі правового порядку в економіці. Більше того, слід підкреслити, що власність, виступаючи міжгалузевим комплексним інститутом права (оскільки існує практично в кожній галузі права), часто розглядається як явище, яке «цементує» правову систему ліберального типу, оскільки саме на неї зорієнтовані основні зусилля щодо гарантування й забезпечення прав громадян [16, с. 12].

Висновки. Підсумовуючи, можна сказати, що ліберальна ідеологія утворила цілісну систему економіко-правового бачення правового порядку. З точки зору сучасної ліберально орієнтованої економічної теорії правовий порядок незмінно сприймається як принципово важливий соціальний інститут, від якого значною мірою залежить економічна стабільність і розвиток суспільства (фактично це одна з фундаментальних ідей неoinституціоналізму, саме в межах якого розвивається дослідницький напрямок «економічний аналіз права»).

Список використаних джерел:

1. Уемов А.И. Логические основания метода моделирования / А.И. Уемов. – М. : Мысль, 1971. – 122 с.
2. Цофнас А.Ю. Гносеология : [учеб. пособие] / А.Ю. Цофнас. – Изд. 2-е, испр. и доп. – О. : Наука и техника, 2011. – 248 с.
3. Хайек Ф.А. Дорога к рабству / Ф. Хайек ; пер. с англ. М. Гнедовского. – М. : АСТ ; Хранитель, 2012. – 317 с.
4. Сорочайкин А.Н. Философско-антропологические основания либеральной идеологии / А.Н. Сорочайкин // Основы экономики, управления и права. – 2012. – № 4(4). – С. 91–97.
5. Хайек Ф.А. Индивидуализм и экономический порядок / Ф.А. Хайек ; пер. с англ. – М. : Издательство, 2000. – 256 с.
6. Сорочайкин А.Н. Человек в системе социально-экономических отношений : [монография] / А.Н. Сорочайкин. – Самара : Самарское отд. Литфонда, 2007. – 256 с.
7. Поппер К. Открытое общество и его враги : в 2 т. / К. Поппер ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1992– . – Т. 2 : Новые пророки: Маркс и Ленин. – 1992. – 432 с.
8. Сорос Дж. Новый взгляд на открытое общество / Дж. Сорос ; пер. с англ. – М. : Магистр, 1997. – 31 с.
9. Нерсисянц В.С. Философия права : [учебник] / В.С. Нерсисянц. – 2-е изд., перераб и доп. – М. : Норма – Инфра-М, 2011. – 848 с.
10. Музика І.В. Ліберальна ідеологія як фактор трансформації сучасного праворозуміння / І.В. Музика // Проблеми філософії права. – 2005–2007. – Т. IV–V. – С. 68–72.
11. Рабінович П. Сучасне європейське праворозуміння / П. Рабінович // Право України. – 2006. – № 3. – С. 5–8.
12. Філософія права: проблеми та підходи : [навч. посібник] / [П.М. Рабінович, С.П. Добрянський, Д.А. Гудима та ін.] ; за заг. ред. П.М. Рабіновича. – Л. : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2005. – 332 с.
13. Арабаджи Н.Б. Правовий порядок як цінність: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Н.Б. Арабаджи. – О., 2013. – 200 с.
14. Устименко В.А. Право власності як основа правового господарського порядку України / В.А. Устименко, Р.А. Джабраїлов // Університетські наукові записки. – 2012. – № 1(41). – С. 367–375.
15. Програма економічних реформ і політики України (утверджена Кабінетом Міністрів України для представлення Міжнародному валютному фонду) // Правда України. – 1992. – 23 апреля. – С. 3.
16. Устименко В.А. Конституционное регулирование отношений собственности в Украине : [брошюра] / В.А. Устименко, Р.А. Джабраїлов. – Донецк : Юго-Восток Лтд, 2012. – 55 с.

